

Priporočila projekta ROKA v ROKI za vključevanje socialnega, emocionalnega, medkulturnega/ transkulturnega učenja v evropske nacionalne izobraževalne politike in prakse

Urška Štremfel, Ana Kozina, Iris Marušić, Magnus Oskarsson, Katinka Gøtzsche, Albert Denk, Svetlana Jurko, Mojca Rožman, Aleš Ojsteršek

Januar 2020

UVOD

O projektu ROKA v ROKI

ROKA v ROKI: socialne in emocionalne spretnosti za nediskriminatorno in vključujočo skupnost (celostni pristop) je evropski projekt javnopolitičnega eksperimentiranja, ki povezuje osem institucij v petih državah (Hrvaška, Danska, Nemčija, Slovenija in Švedska). Vsaka od njih prinaša svoja strokovna znanja, kompetence in usmeritve, ki nam bodo pomagale vnesti pozitivne spremembe v naše razrede, šole in družbo. Ugotovili smoⁱ da lahko pozitivne spremembe v smeri bolj vključujočih skupnosti dosežemo s spodbujanjem socialnih, emocionalnih in medkulturnih/transkulturnih (SEM) kompetenc učencev in strokovnih delavcev šole ter s celostnim pristopom na ravni šole.

Za izpolnitev cilja smo v okviru projekta v zadnjih treh letih (2017–2019) opravili več aktivnosti, vključno s šestimi ključnimi aktivnostmi:

- opredelitev SEM kompetenc ob upoštevanju inovativnega preseka socialnih in emocionalnih kompetenc na eni in medkulturnih/transkulturnih kompetenc na drugi straniⁱⁱ;
- poglobljena analiza najsodobnejših načinov merjenja kompetenc SEMⁱⁱⁱ in analiza obstoječih SEM programov za učence^{iv} in strokovne delavce šole^v;
- razvoj in izvajanje intervencijskih programov ROKA v ROKI, ki so teoretično utemeljeni in dobro umeščeni v kontekst, in sicer dveh medsebojno povezanih programov za učence^{vi} in strokovne delavce šole (učitelji^{vii}, ravnatelji in šolski svetovalni delavci^{viii}) v štirih sodelujočih državah (Hrvaška, Danska, Slovenija in Švedska);
- evalvacija učinkovitosti programov razvijanja kompetenc SEM z več različnimi kvalitativnimi in kvantitativnimi metodami in ocenjevanje razredne klime, ki vključuje sumativno in formativno zunanjo in notranjo evalvacijo programov^{ix, x, xi};
- spremljanje in zagotavljanje kakovosti vseh projektnih aktivnosti s posebnim poudarkom na izvajanju programov^{xii}; in
- analiza nacionalnega in evropskega javnopolitičnega okvira ter oblikovanje priporočil, kako lahko navedeni okviri podprejo razvoj SEM kompetenc in predvidene pozitivne spremembe^{xiii, xiv}.

O priporočilih projekta ROKA v ROKI

ROKA v ROKI kot projekt javnopolitičnega eksperimentiranja identificira izkušnje in dobre prakse o učinkovitih in neučinkovitih pristopih na področju razvoja SEM kompetenc v evropskih državah. Prek rezultatov, ki temeljijo na raziskovalnih podatkih, omogoča snovanje reform s potencialno velikim učinkom na sistemski ravni.^{xv, xvi} Podrobneje opredeljuje tudi pogoje, ki so potrebni za nadgradnjo, prenos in posledično tudi trajnost rezultatov projekta ROKA v ROKI in širšega področja razvoja SEM kompetenc v evropskem prostoru.

Ta dokument opredeljuje glavna priporočila, ki so nastala na podlagi rezultatov projekta ROKA v ROKI, in temeljijo zlasti na: a) kontekstualizaciji obstoječih politik EU in nacionalnih politik sodelujočih držav na tem področju^{xiii}; b) mešanih učinkih kvalitativne in kvantitativne evalvacije rezultatov projekta ROKA v ROKI^{x, xi}; in c) razpravah z deležniki v sodelujočih državah o nadaljnjem razvoju politik na tem področju.

Ta dokument je sestavljen iz dveh delov. Prvi del vsebuje splošna priporočila, ki so po našem mnenju najpomembnejša za nadaljnji razvoj politik EU in nacionalnih politik ter praks na tem področju:

- 1. Oblikovati jasne evropske in nacionalne opredelitve in pristope k SEM učenju**
- 2. Konkretno opredeliti politične in javnopolitične cilje SEM učenja**
- 3. Razviti teoretično utemeljene in kontekstualno prilagodljive programe SEM učenja**
- 4. Spodbujati razvoj SEM kompetenc učencev v okviru nacionalnih učnih načrtov**
- 5. Podpirati učitelje in strokovne delavce šole pri razvoju svojih SEM kompetenc in kompetenc učencev**
- 6. Izboljšati celostni pristop na ravni šole**
- 7. Pri evalvaciji učinkov SEM učenja uporabiti večmetodni pristop**

Ta priporočila je treba obravnavati celostno. Vrstni red, v katerem so naštet, ne nakazuje prednostnih nalog, lahko pa predstavlja smiselno usmeritev za izvajanje ukrepov, da bi učenje SEM v EU doseglo svoj celotni potencial.

Drugi del pa predstavlja konkretna priporočila za oblikovanje nacionalnih izvedbenih načrtov na področju razvoja SEM kompetenc v sodelujočih državah (Hrvaška, Danska, Slovenija, Švedska).

Splošna priporočila za EU in nacionalne izobraževalne politike in prakse

1. Oblikovati jasne evropske in nacionalne opredelitve in pristope k SEM učenju

Ugotovitve in rezultati

Raziskava projekta ROKA v ROKI razkriva trenutno pomanjkanje in prihodnjo potrebo po jasnem evropskem pristopu k SEM učenju in opredelitvi SEM učenja in poučevanja.^{xiii, xiv} IV tem okviru je bila opredelitev ameriškega združenja CASEL (Združenje za akademsko, socialno in emocionalno učenje) prilagojena evropskemu okviru.ⁱⁱ Projekt je ob upoštevanju vse večje socialne in kulturne raznolikosti v EU teoretično in praktično prispeval k razumevanju, da je poleg socialnih in emocionalnih kompetenc (vključno s samozavedanjem, samouravnavanjem, socialnim zavedanjem, odnosnimi spretnostmi in odgovornim odločanjem) pomembno razvijati medkulturne/transkulturne kompetence.

Ob upoštevanju sistemskih in kulturnih razlik, ki so opazne v nacionalnih izobraževalnih kontekstih v EU, in nezavezujoče oblike sodelovanja EU na področju izobraževanja projekt ROKA v ROKI kaže, da so članice EU (vključno s Hrvaško, Slovenijo, Švedsko, Dansko in Nemčijo, ki sodelujejo v projektu) razvile različne pristope za razvoj SEM učenja (nacionalne definicije in cilji ter ukrepi na ravni sistema/šole/učilnice).^{xiii, xiv} Ugotovljen je manko sistemskega in sistematičnega pristopa.

Zaradi ugotovljenih različnosti v priporočilih za izvajanje programov ROKA v ROKI močno poudarjamo pomen prilagajanja njihove izvedbe različnim nacionalnim, lokalnim in šolskim kontekstom.

Priporočila

Ugotovitve in rezultati projekta ROKA v ROKI kažejo, da je treba pri razvoju SEM učenja v EU skrbno proučiti in upoštevati posebnosti EU in različnih nacionalnih kontekstov.^{vi, vii, viii}

Na ravni EU je treba posebno pozornost nameniti razvijanju splošno dogovorjene celostne opredelitve SEM učenja, ki se osredotoča na potrebe otrok in mladih ter na njihovo blagostanje in blagostanje drugih.

Nacionalne prilagoditve skupnega pristopa EU in opredelitev SEM učenja je treba zagotoviti vsaj iz dveh razlogov. Prvič, med nacionalnimi konteksti obstajajo pomembne sistemske in kulturne razlike. Drugič, države EU so še vedno tiste, ki sprejemajo suverene odločitve glede svojih nacionalnih izobraževalnih sistemov (vključno z učnimi načrti), medtem ko institucije EU le formalno podpirajo razvoj nacionalnih izobraževalnih politik in praks. To kaže na potrebo po prilagodljivem, nepreskriptivnem in vključujočem pristopu k SEM učenju v EU.^{xiv}

2. Konkretno opredeliti politične in javnopolitične cilje SEM učenja

Ugotovitve in rezultati

Za učinkovitost politik je ključno, da so njihovi cilji konkretno opredeljeni. Konkretni cilji usmerjajo pozornost različnih deležnikov k njihovem doseganju, hkrati pa omogočajo ustrezno evalvacijo njihovega (ne) doseganja. Projekt ROKA v ROKI prepoznava pomanjkanje konkretnih ciljev, povezanih s SEM učenjem, na ravni EU in na nacionalnih ravneh sodelujočih držav (Hrvaška, Danska, Slovenija, Švedska).^{xiii, xiv}

Pregled glavnih (javno)političnih dokumentov na področju izobraževanja (2000–2010) v EU razkriva, da cilji SEM učenja niso konkretno opredeljeni, so pa posredno vključeni in obravnavani v povezanih javnopolitično relevantnih tematikah na področju izobraževanja, kot so blagostanje, osebni razvoj, duševno zdravje, preprečevanje nasilja, aktivno državljanstvo in šolska klima. Iz pregleda je razvidno, da SEM kompetence strokovnih delavcev šole in učencev pridobivajo pozornost v (javno)političnem okviru in dejavnostih EU (2010–2020), vendar njihov razvoj (še) ni sistematično podprt.^{xiii, xiv}

Ugotovitve raziskave projekta pa tudi kažejo, da cilji SEM učenja niso izrecno določeni na nacionalni ravni v zakonodajnih in drugih dokumentih sodelujočih držav. Obravnava se jih namreč kot del širših vrednot, na katerih naj bi temeljili izobraževalni sistemi (enake možnosti, sprejemanje raznolikosti, solidarnost itd.).^{xiii, xiv}

Priporočila

Teoretične in empirične raziskave, ki kažejo na pomen SEM kompetenc za razvoj posameznikov, učnih okolij in razvoj evropske družbe, kažejo na pomen opredelitve SEM učenja kot strateške prednostne naloge novega Strateškega okvira za izobraževanje in usposabljanje 2030. Uresničevanje te strateške (politične) prednostne naloge bi morali v celoti podpirati z vsemi obstoječimi (javnopolitičnimi) ukrepi EU, na primer:

- vključitev SEM kot posebnega ključnega področja v evropski okvir ključnih kompetenc za vseživljenjsko učenje,
- kvalitativno in kvantitativno merjenje doseženega napredka na področju SEM učenja,
- ustanovitev posebne delovne skupine za SEM učenje in
- usklajevanje raziskav in izmenjava dobrih praks med državami EU.

Takšen okvir ne bi pokazal samo politične volje (pristop »od zgoraj navzdol«), temveč bi dejansko podprl in povečal možnosti članic EU in določenih deležnikov, da aktivno prispevajo k doseganju političnega prednostnega cilja EU (pristop »od spodaj navzgor«).

Jasno opredeljeni politični cilji, podprti z ustreznimi javnopolitičnimi ukrepi na nacionalni ravni držav članic EU (npr. nacionalne strategije SEM učenja, kazalniki zagotavljanja kakovosti), bi še dodatno podprli razvoj kompetenc SEM v šolah, saj bi povečali možnosti držav članic EU za primerjanje različnih nacionalnih pristopov in vzajemno učenje med državami.

3. Razviti teoretično utemeljene in kontekstualno prilagodljive programe SEM učenja

Ugotovitve in rezultati

Da bi bili programi (vključno s SEM programi) uspešni in učinkoviti, morata biti njihova vsebina in sama izvedba dobro zasnovani, izvajanje pa mora biti prilagojeno posameznemu (lokalnemu, šolskemu in razrednemu) kontekstu.^{xviii}

V tem pogledu je ključnega pomena, da je zasnova dejavnosti znotraj programa oblikovana na teoretičnih osnovah. Obsežen pregled teoretičnih ozadij in obstoječih programov je bil zelo pomemben pri pripravi celovitih in inovativnih programov ROKA v ROKI za učence in strokovne delavce šole. Uporaba različnih teoretičnih okvirov za različne dejavnosti znotraj programov se je izkazala kot dragocena pri njihovem načrtovanju, saj kompetence in koncepti, vključeni v aktivnosti, izhajajo iz različnih in zelo specifičnih teoretičnih pristopov.^{vi, viii, viii}

Ustrezna prilagoditev nacionalnemu in/ali lokalnemu šolskemu in razrednemu okolju lahko prav tako pomembno pozitivno vpliva na učinkovitost programa. Priročniki ROKA v ROKI^{vi, vii, vii} izrecno navajajo, da je treba programe in njihovo izvajanje vedno prilagoditi specifičnim potrebam okolja, pri tem pa do določene mere še vedno upoštevati njihove »aktivne sestavine«.^{xviii}

Priporočila

Za kakovostno izvajanje SEM programov je ključnega pomena, da se ohrani ključne sestavne dele določenega programa, torej »aktivne sestavine«, pomembno pa je tudi, da so učitelji ali drugi izvajalci programa, strokovno usposobljeni, samoučinkoviti in motivirani za prilagajanje aktivnosti programa točno določenim učencem na točno določeni šoli in poučevanja točno določenih vsebin v trenutnih okoliščinah. Prilagoditev omogoča, da so naslovljene potrebe strokovnih delavcev šole in učencev, hkrati pa spodbuja odgovornost izvajalcev za izvedbo programa.^{xviii} To je še posebej pomembno za učence v času, ko se poudarja pomen njihovega aktivnega doprinosa in avtonomnosti pri zagotavljanju kakovostnega izobraževanja.^{xix}

4. Spodbujati razvoj SEM kompetenc učencev v okviru nacionalnih učnih načrtov

Ugotovitve in rezultati

Ugotovitve projekta ROKA v ROKI potrjujejo obstoječe rezultate raziskav^{xix} ki kažejo na pomembnost vključevanja SEM učenja v učne načrte.

Pregled obstoječih učnih načrtov v sodelujočih državah razkriva pomanjkanje sistematičnega pristopa k SEM učenju (bodisi s posameznimi učnimi načrti bodisi z medpredmetnim pristopom), saj so takšne učne vsebine le delno prisotne pri različnih predmetih.^{xi}

Kvalitativna evalvacija programa ROKA v ROKI potrjuje, da lahko pomanjkanje sistematičnega pristopa v kurikulumih predstavlja oviro za učinkovito izvajanje SEM učenja. Medtem ko so učitelji in drugi strokovni delavci šole prepoznali pomen in pomembnost programa, so opozorili, da bi ga ob upoštevanju njegovih značilnosti (vključno z dolžino) težko izvajali v okviru obstoječih učnih načrtov.^{xiii}

Priporočila

Prihodnje reforme učnih načrtov v nacionalnih državah bi morale upoštevati pozitivne učinke SEM učenja in pomen njegovega celostnega in sistematičnega vključevanja v vse ravni izobraževalnega sistema. Izvajanje SEM učenja že na ravni predšolske vzgoje bi povečalo sprejemanje tovrstnih programov s strani učencev v osnovnih in srednjih šolah.

Prav tako pa je treba pri SEM učenju zagotoviti sistemsko podporo učiteljem in drugim strokovnim delavcem šole, da lahko nadgradijo svoje SEM kompetence. V ta namen bi bilo smiselno osnovne odnosne kompetence obravnavati že med dodiplomskim izobraževanjem ter jih pozneje nadgraditi med stalnim strokovnim izpopolnjevanjem učiteljev in drugih strokovnih delavcev šole.

5. Podpirati učitelje in strokovne delavce šole pri razvoju svojih SEM kompetenc in kompetenc učencev

Ugotovitve in rezultati

Analiza javnopolitičnih okvirov sodelujočih držav kaže na pomanjkanje sistemske podpore učiteljem in drugim strokovnim delavcem šole za razvoj lastnih SEM kompetenc v dodiplomskem in nadaljnjem strokovnem izobraževanju in izpopolnjevanju.^{xiii}

Kvalitativna evalvacija programov ROKA v ROKI kaže, da so sodelujoči učitelji in drugi strokovni delavci šole (šolski svetovalni delavci in ravnatelji) sicer visoko ovrednotili priložnosti za opolnomočenje in osebni razvoj, vendar so izrazili pomisleke glede izvajanja aktivnosti programa v njihovem vsakdanjem delu in v razredu. xi Ugotovljeno je bilo, da učitelji in strokovni delavci potrebujejo stalno strokovno podporo za uspešno in učinkovito izvajanje programov ROKA v ROKI v praksi.^{vii,viii,xviii}

Priporočila

Sistematična podpora učiteljem in drugim strokovnim delavcem šole v obliki začetnega in nadaljnega strokovnega izobraževanja in izpopolnjevanja ter supervizije je ključnega pomena za njihov lasten razvoj SEM kompetenc in razvoj SEM kompetenc učencev.

Da bi zagotovili dolgoročno izvajanje SEM programov, je pomembno, da so strokovni delavci šole, zlasti učitelji, strokovno usposobljeni, samoučinkoviti in motivirani za izvajanje SEM programov za učence, kar vključuje tudi prilagajanje dejavnosti programa točno določenim učencem na točno določeni šoli in poučevanje določenih vsebin v trenutnih okoliščinah. Da bi to dosegli, bi morali podpreti razvoj kompetenc in strokovno usposobljenost strokovnih delavcev šole ter zagotoviti dolgoročno zunanjo podporo supervizorjev. S tem bi pozitivno prispevali tudi k razvoju celostnega pristopa šole.^{xviii}

6. Izboljšati celostni pristop na ravni šole

Ugotovitve in rezultati

Celostni pristop na ravni šole vključuje celotno šolsko skupnost kot del povezanega, združenega in sodelovalnega prizadevanja za dobro delovanje šole. V projekt ROKA v ROKI so bili vključeni učenci enega razreda, štiri do šest njihovih učiteljev, njihovi šolski svetovalni delavci in ravnatelj. Raziskave^{xix} kažejo, da celostni pristop na ravni šole pozitivno vpliva na SEM učenje. Kvalitativna evalvacija programov ROKA v ROKI potrjuje pomembnost celostnega pristopa k SEM učenju na ravni šole, saj obe skupini (tako sodelujoči učitelji kot vodstveni in svetovalni delavci šole) poudarjata, da je za resnično učinkovitost programa ROKA v ROKI v izobraževalni praksi ključno sodelovanje celotnega šolskega kolektiva (ali vsaj vseh učiteljev na šoli)^{xi} Kvantitativna evalvacija programa ROKA v ROKI razkriva, da je učinkovitost programov odvisna od (nacionalnega) okolja, v katerem potekajo.^x

Priporočila

Da bi SEM učenje doseglo svoj polni potencial, je potreben celostni pristop na ravni šole. Takšen pristop ne omogoča samo, da se v razrede uvede nove aktivnosti SEM učenja, temveč da se v šoli zgodijo celostni sistemski premiki v smer podpore SEM učenju. To vključuje spremembo prevladujočih oblik sodelovanja v šoli (tj. spremembo šolske kulture). Vključevanje SEM učenja v šolske razvojne programe bi predstavljalo pomembno dodano vrednost in potrebno institucionalno podporo za izvajanje SEM programov v šolah.^{ii, xi}

7. Pri evalvaciji učinkov SEM učenja uporabiti večmetodni pristop

Ugotovitve in rezultati

Analiza javnopolitičnih okvirov držav, ki sodelujejo v programu ROKA v ROKI, kaže, da se izvajanje nacionalnih ciljev SEM učenja ne meri sistematično, ugotovljeno pa je bilo tudi pomanjkanje kazalnikov, ki bi podpirali njihovo merjenje.^{xiii}

Kljub temu, da je bilo v sodelujočih državah sprejetih več pobud (na sistemski/šolski in razredni ravni) v zvezi s SEM učenjem, njihovi učinki niso bili sistematično ovrednoteni in raziskani.^{xiii}

Projekt ROKA v ROKI s svojim celostnim pregledom merjenj kompetenc SEM (katalogⁱⁱⁱⁱ) ter inovativnim lastnim pristopom k njihovem merjenju tako pri učencih kot pri strokovnih delavcih pomembno prispeva k razvoju merjenja SEM kompetenc na področju izobraževanja. Evalvacija programov ROKA v ROKI služi kot primer dobre prakse kombiniranja različnih epistemologij in strategij evalvacije (kvantitativne in kvalitativne ter sumativne in formativne). Prikaže namreč dodano vrednost uporabe več metod, ki vključujejo samooceno, ocene drugih oseb, sociometrično preizkušnjo, vinjete in vodene skupinske razgovore za merjenje možnih učinkov SEM programov (sumativna evalvacija) ter tudi oceno udeležencev programov ter identifikacijo načinov za njihovo izboljšanje (formativna evalvacija). Poleg tega izkušnje projekta ROKA v ROKI kažejo, kako pomembno in hkrati zapleteno je izbrati ustrezne merske pripomočke.^{ix, x, xi}

Priporočila

Evalvacija programov ROKA v ROKI kaže, da so šole kompleksni sistemi in da je vpeljava sprememb v takšnih sistemih odvisna od več kontekstualnih dejavnikov, ki jih je težko nadzorovati v manjših eksperimentalnih študijah, kar kaže na potrebo po obsežnejših evalvacijskih raziskavah na tem področju.^x

Tako obsežne raziskave bi zapolnile trenutni manko na raziskovalnih podatkih temelječih izobraževalnih politik in praks na tem področju, povečale pa bi se tudi možnosti za mednarodno primerljivost in vzajemno učenje o učinkih SEM učenja v različnih nacionalnih sistemih.

Priporočila za nacionalne izvedbene načrte

Trenutno stanje

Hrvaška nima krovnega dokumenta, ki bi predpostavljala celovito politiko socialnega, emocionalnega in/ali medkulturnega učenja. Različne javne politike partikularno naslavlja razvoj SEM kompetenc v več dokumentih, in sicer od promocije duševnega zdravja^{xx} do strategije za spodbujanje branja^{xxi}. Strategija za izobraževanje, znanost in tehnologijo^{xxii} ki opredeljuje razvojne cilje osnovnega, srednješolskega in višješolskega izobraževanja na Hrvaškem, poudarja spodbujanje emocionalnega in socialnega razvoja otrok kot temeljni cilj celotnega izobraževanja. Strategija navaja, da bi morali učni načrti kot sredstva za spodbujanje učenja vključevati programe za razvoj metakognitivnih, socialnih in emocionalnih veščin.

Elemente SEM učenja najdemo v novih učnih načrtih za osebni in socialni razvoj, zdravje, državljansko vzgojo in učenje učenja.^{xxiii} Drugi ukrepi, ki spodbujajo SEM učenje na ravni šole, so platforme za izmenjavo dobrih praks, strokovna podpora, partnerstvo z nevladnimi organizacijami, vključevanje staršev in samoevalvacija šole. Vse več različnih projektov, programov in pobud, katerih cilj je spodbujati razvoj SEM kompetenc, izboljšati šolsko klimo, preprečevati nasilno vedenje in zmanjšati tveganje za nastanek vedenjskih in čustvenih težav, kaže na zaznani pomen SEM učenja in razvoja SEM kompetenc na Hrvaškem.

Cilji SEM učenja na Hrvaškem se ne merijo sistematično, so pa nekatere posamezne raziskave, denimo evalvacija učnega načrta o zdravju in državljanski vzgoji, pokazale nizke rezultate učencev na področju medkulturnih kompetenc.^{xxiv} Raziskave poleg tega kažejo, da je pomanjkanje kompetenc učiteljev dejavnik, ki ovira SEM učenje, kar je mogoče pojasniti z zaznanim pomanjkanjem podpore strokovnim delavcem šole tako v dokumentih kot v praksi.^{xxiv} Nezadostna finančna sredstva so prav tako opredeljena kot ovira pri oblikovanju in uresničevanju kakovostnih SEM programov..

Priporočila

1. Preoblikovati je treba obstoječi javnopolitični okvir, in sicer posodobiti sedanje dokumente in strategije, pomembne za SEM učenje (npr. Akcijski načrt za preprečevanje nasilja v šolah), ter sprejeti nove dokumente in strategije (npr. Strategija na področju duševnega zdravja, Strategija na področju otroške psihiatrije). Te posodobitve bi morale opredeliti konkretne ukrepe za spodbujanje in podpiranje razvoja SEM kompetenc. Revizije ustreznih strategij bi morale temeljiti na zbranih dokazih o pomenu SEM kompetenc za spodbujanje pozitivnih dosežkov in blagostanja otrok, hkrati pa šole prepoznati kot ključno okolje za SEM učenje.
2. Trenutna prizadevanja za spodbujanje SEM učenja na Hrvaškem so precej izolirana in razdrobljena (niso standardizirana in ne potekajo sistematično), zato sta potrebna sistemski pristop in več povezovanja med uporabniki in izvajalci programov. V ta namen bi bilo potrebno:
  - vzpostaviti nacionalno mrežo, ki bi povezovala strokovnjake (raziskovalce in izvajalce) na področju SEM učenja ter povezala trenutno razdrobljene pobude in dejavnosti.
  - oblikovati shemo obstoječih programov SEM učenja (vključno z opisom teoretičnih ozadij, ciljno starostjo udeležencev, rezultati evalvacij), ki bi ciljnim skupinam olajšala izbiro programa, ki naslavlja njihove posebne potrebe na tem področju.
  - opredeliti primere dobrih praks (uspešni programi, viri itd.), da bi spodbudili SEM učenje pri novih ciljnih skupinah.
3. Trenutni projekti ne potekajo na vseh ravneh izobraževalnega sistema in ugotovljena je potreba po njihovem izvajanju že na ravni predšolske vzgoje. Takšno zgodnje izvajanje bi povečalo možnosti, da učenci pozitivno sprejmejo SEM učenje na višjih ravneh izobraževalnega sistema.
4. Učitelje je treba v začetnem ter nadaljnjem strokovnem izobraževanju in usposabljanju podpirati pri razvoju kompetenc, ki jih potrebujejo za izvajanje SEM učenja.
  - Odpraviti bi bilo treba formalne določbe, ki omejujejo strokovni razvoj učiteljev (npr. učitelji se ne morejo udeležiti izobraževanj na tiste dni, ko poučujejo), ter s tem podpreti njihovo nadaljnje strokovno izobraževanje in usposabljanje (udeležbe na delavnicah in sodelovanje v drugih dejavnostih).
5. Za zagotavljanje večje učinkovitosti razvoja SEM kompetenc bi bilo treba okrepiti medsektorsko sodelovanje.
  - Za podpiranje podobnih, vendar trenutno neusklajenih ciljev, povezanih s SEM kompetencami in njihovim razvojem, bi bilo treba bolj uskladiti prizadevanja različnih sektorjev (npr. javno zdravstvo in izobraževanje).

Trenutno stanje

Učenje in kompetence SEM so v danskih zakonodajnih in drugih uradnih dokumentih obravnavane kot del splošnejšega krovnega koncepta »večstranskega in celostnega razvoja«.

V zakonodajnih in drugih uradnih dokumentih niso navedeni nobeni posebni cilji v zvezi s SEM učenjem, ki je na Danskem umeščeno vzporedno s pridobivanjem učnih sposobnosti. Navedeno je, da se morajo »vsi učenci razvijati emocionalno, učno, telesno, socialno, etnično in estetsko« in da je treba »zaupanje in blagostanje v osnovni šoli krepiti, med drugim s spoštovanjem strokovnega znanja in prakse«.^{xxv}

Svidiki SEM učenja so vključeni v več predmetov (vključno z danskim, angleškim in nemškim jezikom, krščanskimi študijami, družboslovjem, vizualno umetnostjo, športom, zdravim prehranjevanjem, glasbo, zdravstveno in spolno vzgojo ter družinsko vzgojo). Leta 2014 so bile v okviru šolske reforme uvedene učne dejavnosti »Podpiranje poučevanja«, ki so namenjene krepitvi pripravljenosti učencev za učenje, socialnih veščin, vsestranskega razvoja, motivacije in blagostanja učencev.^{xxvi}

Študija dobrega počutja (Welfare Study, 2017) je merila blagostanje učencev in implicitno ovrednotila uspešnost SEM učenja glede na doseganje obveznih ciljev na tem področju.

Raziskava navaja, da na Danskem med dejavnike, ki ovirajo SEM učenje, uvrščamo pomanjkanje jasnega razumevanja SEM kompetenc med učitelji in drugimi izvajalci izobraževanja.^{xxvii} Spodnje pobude naslavlajo potrebo po izobraževanju usposobljenih strokovnjakov za delo na področju SEM učenja v šolah.

- Na nekaterih visokošolskih institucijah posebno pozornost namenjajo izobraževanju učiteljev in pedagogov na področju SEM učenja v začetnem izobraževanju ter nadaljnjem strokovnem izobraževanju in izpopolnjevanju. Danska raziskovalna skupina projekta ROKA v ROKI ima dolgoletne izkušnje na področju podpore in razvoja odnosnih kompetenc strokovnih delavcev tako na Danskem kot širše v mednarodnem prostoru. V prvi vrsti je to sodelavka na projektu ROKA v ROKI, danska psihologinja Helle Jensen.^{xxviii} Nastanek programa ROKA v ROKI je spodbudila pobuda »Projekt odnosne kompetence«^{xxix,xxx} ki jo je izvajalo dansko Društvo za spodbujanje življenjske modrosti otrok (angl. Danish Society for the Promotion of Life Wisdom in Children) v sodelovanju z Univerzitetnim centrom VIA (VIA University College) in več lokalnimi šolami.
- Na Univerzitetnem centru VIA je od leta 2019 na voljo modul z 10 točkami ECTS za študente pedagoških smeri, pri katerem dejavno razvijajo strategije za zmanjševanje stresa na podlagi čuječnosti ter socialno-emocionalnih in odnosnih kompetenc. Izvajanje programa natančno spremljajo s kvantitativnimi in kvalitativnimi raziskavami v sodelovanju z Univerzitetnim centrom VIA in Univerzo v Aarhusu.^{xxxi}
- Na Univerzitetnem centru VIA v sodelovanju s strokovnjaki z Norveške načrtujejo 22-dnevni tečaj za (izkušene) strokovnjake, ki bodo intervencijo lahko pozneje posredovali tistim, ki želijo poučevati učitelje in druge strokovne delavce šole. Tečaj bo zasnovan na znanju, pridobljenem v programu ROKA v ROKI, v kombinaciji z izkušnjami iz projekta o odnosnih kompetencah za študente pedagoških smeri^{xxxix,xxx} in usposabljanjem »multiplikatorjev« v novem nemškem intervencijskem projektu, ki se ukvarja z empatijo v šoli (nem. Empathie macht Schule).

Priporočila

1. Celostno izvajanje SEM učenja v danskih šolah je še vedno precej izolirano in razdrobljeno (ni standardizirano in ne poteka sistematično). Utrditev in širjenje zgoraj predstavljenih dobro priznanih praks za izobraževanje učiteljev in drugih strokovnih delavcev šole sta ključna za izboljšanje obstoječih praks SEM učenja v šolah.
2. Da bi zagotovili kakovostno izvajanje SEM programov, je treba:
  - med dodiplomskim izobraževanjem usposobiti (bodoče) učitelje, da bodo v prihodnosti pripravljene razvijati lastne SEM kompetence in SEM kompetence učencev,
  - nuditi nadaljnje strokovno izpopolnjevanje, vključno z izobraževanjem multiplikatorjev, ki lahko postanejo svetovalci za celostne pobude na ravni šole na tem področju (npr. uporaba prosto dostopnih gradiv ROKA v ROKI).
3. Nadaljnji razvoj, utrjevanje in širjenje novih pobud (npr. tistih, ki se trenutno začinjajo na Univerzitetnem centru VIA) bi bilo treba še naprej podpirati, in sicer ne samo z nacionalnimi viri, temveč tudi s (finančnimi in drugimi) viri EU.
4. V obstoječem zakonodajnem okviru so številne odločitve o vsebinah, zlasti glede nadaljnega strokovnega izpopolnjevanja učiteljev, na Danskem sprejete na decentralizirani ravni. Zato so pobude na vmesni (mezo) ravni (torej kot te, opisane v razdelku Trenutno stanje) izredno pomembne. Prav tako je ključnega pomena vplivati na razvoj politik in praks na makro/nacionalni ravni, na primer z nenehnim deljenjem izkušenj iz pobud, kot je projekt ROKA v ROKI. Prav tako je pomembno razširjati sistematične raziskave, ki zagotavljajo raziskovalne podatke o učenju SEM v lokalnih kontekstih, ter o njih razpravljati v luči mednarodnih primerjav.

Trenutno stanje

SEM učenje in kompetence so v nacionalnih zakonodajnih in drugih uradnih dokumentih obravnavane v okviru splošnejših krovnih konceptov varnega in spodbudnega učnega okolja ter celostnega razvoja posameznikov, ne glede na njihovo ozadje. Kar zadeva nacionalno zakonodajo, SEM učenje v državi poteka vzporedno z razvijanjem spoznavnih kompetenc. V dokumentih je navedeno, da mora »varno in spodbudno učno okolje vključevati dobro usklajen spoznavni, emocionalni in socialni razvoj učencev«. ^{xxxii}

Tako kot druge države partnerice pri projektu ROKA v ROKI tudi Slovenija nima strategije za razvoj SEM kompetenc. Izobraževalni cilji SEM so posredno in delno vključeni v splošne zakonodajne in sektorske strategije, kot so Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrtce in šole v Sloveniji. ^{xxxiii}

Izobraževanje SEM je delno vključeno v začetno izobraževanje ter nadaljnje strokovno izpopolnjevanje učiteljev (npr. program Razvoj čustvene inteligentnosti in učinkovite komunikacije in drugi programi v Katalogu programov nadaljnega izobraževanja in usposabljanja) ^{xxxiv}, vendar ti ne vključujejo celovitega pristopa k učenju SEM in niso enako na voljo učiteljem na različnih ravneh izobraževalnega sistema.

Med ukrepe, ki spodbujajo SEM učenje na ravni šole, spadajo platforme za izmenjavo dobrih praks, strokovna podpora, partnerstvo z nevladnimi organizacijami, vključevanje staršev, samoevalvacija in finančne pobude. Ukrepi v razredu vključujejo podporne programe za učence z nizkimi učnimi dosežki in individualne podporne programe za boj proti diskriminaciji in socialni izključenosti.

Več projektov, ki že potekajo v Sloveniji, implicitno ali bolj izrecno vključuje SEM učenje s poudarkom na izobraževanju manjšin in migrantov, nasilju v šolah in izobraževanju za trajnostni razvoj. Kljub temu pa manjka sistematičen pregled njihovih ugotovitev in rezultatov.

Priporočila

1. Ustanoviti medsektorsko strokovno skupino, ki bi vključevala vse relevantne deležnike, katere naloga bi med drugim bila:

- Pregledati obstoječe projekte in pobude na širšem področju SEM učenja ter na podlagi njihovih ugotovitev in rezultatov ugotoviti, kaj v Sloveniji učinkovito deluje na področju SEM učenja.
- Prispevati k pripravi pomembnih novih strateških dokumentov (npr. Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju, Bela knjiga za ureditev kariernega razvoja zaposlenih v izobraževanju, Smernice za oblikovanje šolskega prostora), prilagoditev obstoječih strateških dokumentov (npr. Smernice za trajnostni razvoj) in drugih pomembnih javnopolitičnih dokumentov (npr. Koncept dela za vključevanje otrok priseljencev v izobraževalni sistem).
- Pripraviti celovite smernice in akcijski načrt za izvajanje SEM učenja na vseh ravneh izobraževalnega sistema.

2. Zagotoviti bolj sistematično in kontinuirano nadaljnje strokovno izpopolnjevanje učiteljev in drugih strokovnih delavcev, vključno s supervizijo in promocijo SEM v šolah, ki bo vključevalo stalno izobraževanje celotnih šolskih timov na tem področju.

3. Zagotoviti izvajanje kakovostnih SEM programov v šolah:

- Izvajanje SEM učenja ne sme biti omejeno na izvedbo SEM programov zunanjih izvajalcev. Za razvoj SEM kompetenc pri učencih sta ključnega pomena pozitiven odnos z učitelji in drugimi strokovnimi delavci šole ter pozitivna klima v razredu in šoli.
- Ohraniti trajnost določenih (uspešnih) pobud, na prenehanje katerih ne bi smelo vplivati kratkoročno financiranje iz določenih (evropskih ali nacionalnih) virov financiranja.
- Zagotoviti finančna sredstva za razvoj, pilotno izvajanje, izvajanje in vrednotenje SEM učnih programov v novem večletnem finančnem okviru EU (2021–2027).

4. Nadaljevati izvajanje novega okvira za ugotavljanje in zagotavljanje kakovosti na področju izobraževanja:

- Merski pripomočki projekta ROKA v ROKI lahko pozitivno prispevajo k razvoju obveznega spremljanja varnega in spodbudnega učnega okolja za vse učence (vključno s formativnim spremljanjem učencev in samoevalvacijo šol).

5. Izboljšati celostni pristop na ravni šole:

- Proučiti možnosti za smiselno vključitev SEM učenja v Vzgojne načrte šole.
- Podpirati ravnatelje in šolske razvojne time na področju SEM učenja.
- Šolsko svetovalno službo razbremeniti administrativnih nalog, da bi lahko v večji meri uporabila svoje strokovne kompetence v preventivnih dejavnostih ter podpori SEM učenju ter podpori učiteljev na tem področju.

6. Spodbujati razvoj SEM kompetenc z ustreznim okvirom učnih načrtov:

Čeprav pozitivne šolske klime in učnega okolja ne morejo zagotoviti le ustrezni učni načrti, jih je treba prepoznati kot pomemben ukrep za utrjevanje SEM učnih vsebin. Posebno pozornost je treba nameniti:

- ustreznim vsebinam za državljansko in domovinsko ter zdravstveno vzgojo,
- ustreznemu načrtovanju razrednih ur in
- kakovostnim vsebinam razširjenega programa v šolah.

7. Spodbujati nacionalno in evropsko strokovno, politično in javno razpravo o vlogi šole v sodobni družbi, vključno z razpravo o integraciji/inkluziji ter spoznavnih/nespoznavnih učnih dosežkih učencev:

- SEM učenje vključiti kot prednostno nalogo prihajajočega predsedovanja Slovenije Svetu Evropske unije (2021)

Švedska

Trenutno stanje

Čeprav v nacionalnih zakonodajnih in drugih uradnih dokumentih ni mogoče najti opredelitve SEM učenja, ima razvoj blagostanja na Švedskem dolgo tradicijo. Švedski učni načrt za obvezno šolo in predšolsko vzgojo v odstavku »Razumevanje in sočutje do drugih« zelo jasno navaja, da bi »šola morala spodbujati razumevanje drugih ljudi in sposobnost empatije. Skrb za blagostanje in razvoj posameznika bi morala biti vključena v vse šolske dejavnosti«. ^{xxxv}

Na Švedskem so ustanovljeni različni instituti (npr. varuh človekovih pravic v boju proti diskriminaciji^{xxxvi}), katerih področje dela se nanaša na vidike SEM učenja. Nacionalna agencija za vzgojo in izobraževanje učencev s posebnimi potrebami^{xxxvii} poskuša izboljšati učno okolje v šolah za vse učence in še zlasti tiste, ki potrebujejo posebno podporo. Švedska nacionalna agencija za izobraževanje^{xxxviii} zagotavlja, da imajo vsi otroci dostop do enakega visokokakovostnega standarda izobraževanja in dejavnosti v varnih učnih okoljih. Njen namen je ustvariti najboljše pogoje za razvoj in učenje otrok ter prispevati k izboljšanju učnih dosežkov učencev, ponuja pa tudi nadaljnje izobraževanje za učitelje, ki se osredotoča na medkulturne kompetence, podporo učencem, ki so preživeli travmatično izkušnjo, zagotavljanje enakih možnosti ter podporo avtonomiji učencev ter njihovem vplivu na procese v šoli.

Nedavno so bile uvedene različne pobude (npr. državna podpora za zaposlitev pomočnikov učiteljev), da bi razbremenili učitelje ter jim omogočili, da se osredotočijo na kakovostno poučevanje, vključno z vzpostavljanjem kakovostnega učnega okolja in odnosov z učenci.

Za organizacijo in vodenje obveznega šolanja na Švedskem so odgovorni posamezni (javni ali neodvisni) organizatorji, pobude za osredotočanje na SEM kompetence pa so do neke mere odvisne od posameznih šol ali občin.

Priporočila

1. Imenovati pristojno komisijo, npr. na švedski nacionalni agenciji za izobraževanje, da pripravi seznam sedanjih dejavnosti SEM v švedskih šolah. Komisija bi morala prav tako pripraviti strategijo, kako vsem učencem zagotoviti enake možnosti za razvoj SEM učenja v šoli. To je izjemno pomembno v luči rezultatov nedavnih raziskav o blagostanju švedskih učencev (npr. Švedska agencija za javno zdravje, 2016).
2. Švedski šolski inšpektorat bi se moral posebej osredotočiti na ocenjevanje delovanja šol pri razvoju SEM kompetenc v skladu s švedskim učnim načrtom.
3. Zagotoviti bolj sistematično in kontinuirano nadaljnje usposabljanje učiteljev, vključno s supervizijo ter promocijo SEM v šolah, ki vključuje stalno izobraževanje šolskih timov na tem področju. To bi bilo lahko organizirano na enak način kot na Švedskem poteka nadaljnje strokovno izpopolnjevanje učiteljev na področju branja, naravoslovja in matematike [Läslyftet, Matematiklyftet, NO-lyftet].
4. Zagotoviti, da bo SEM učenje vključeno in poudarjeno v celotnem izobraževanju učiteljev na Švedskem, tj. v predšolski vzgoji ter obveznem osnovnošolskem in srednješolskem izobraževanju.

Ključni rezultati projekta, ki so povzeti v teh priporočilih, so podrobneje opisani v znanstveni monografiji Kozina, A. (ur.) (2020). Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe: Relationships matter. Berlin: Verlag Dr Kovač.

Vabljeni ste k obisku spletnega mesta projekta: <http://handinhand.si/>, kjer so na voljo vsi rezultati projekta, vključno s katalogi in programi ROKA v ROKI.

Za dodatne informacije o projektu pišite na ana.kozina@pei.si.

ⁱ Kozina, A. (ed.). (2020). *Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe - Relationships matter*. Berlin: Verlag Dr. Kovač.

ⁱⁱ Kozina, A., Vidmar, M., & Veldin, M. (2020). Social, emotional and intercultural/transcultural learning in a European perspective: Core concepts of the HAND in HAND project. In A. Kozina (ed.), *Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe - Relationships matter*. Berlin: Verlag Dr. Kovač.

ⁱⁱⁱ Denk, A., Müller, F., Lubaway, E., Sälzer, C., Kozina, A., Vidmar, M., Rasmunson, M., Marušić, I., Nielsen, B. L., Rozcen, N., Ojsteršek, A., & Jurko, L. (2017). Catalogue for the assessment of social, emotional, and intercultural competencies: Hand in Hand. Retrieved from: http://handin-hand.si/wp-content/uploads/2018/01/D6_HAND_SEI-measures_CATA-LOGUE.pdf.

^{iv} Marušić, I., Jugović, I., Puzić, S., Matić, J., Košutić, I., Kozina, A., Veldin, M., Sälzer, C., Eliasson, N., Nielsen, B. L., Vieluf, S., Ojsteršek, A., & Jurko, L. (2017). SEI programmes for students: A review catalogue: Hand in Hand. Retrieved from: http://handinhand.si/wp-content/uploads/2018/01/D15_HAND_SEI-programmes-for-students_CATA-LOGUE.pdf.

^v Nielsen, B. L., Andersen, L. R., Dyrborg, H. L., Kozina, A., Vršnik Perše, T., Sälzer, C., Oskarsson, M., Rozcen, N., Marušić, I., Ojsteršek, A., & Jurko, L. (2017). SEI programmes for school staff: A review catalogue: Hand in Hand. Retrieved from: http://handinhand.si/wp-content/uploads/2018/01/D11_HAND_SEI-programmes-for-school-staff_CATA-LOGUE.pdf.

^{vi} Marušić, I., Puzić, S., Jugović, I., Košutić, I., Matić, J., Mornar, M., Nielsen, B. L., Gøtzsche, K., Jensen, H., Rasmusson, M., Oskarsson, M., Denk, A., Kozina, A., & Veldin, M. (2020). HAND in HAND programme for students, manual. Retrieved from: <http://handinhand.si/programme-for-students/>.

^{vii} Jensen, H., Gøtzsche, K., Andersen Réol, L., Dyrborg Laursen, H., Nielsen, B. L., Denk, A., Kozina, A., Vršnik Perše, T., Marušić, I., Jugović, I., Rasmusson, M., & Oskarsson, M. (2020a). School Staff Training – Teachers. Retrieved from: <http://handinhand.si/programme-for-school-staff/>.

^{viii} Jensen, H., Gøtzsche, K., Andersen Réol, L., Dyrborg Laursen, H., Nielsen, B. L., Denk, A., Kozina, A., Vršnik Perše, T., Marušić, I., Jugović, I., Rasmusson, M., & Oskarsson, M. (2020b). School Staff Training for school leaders and counsellors. Retrieved from: <http://handinhand.si/programme-for-school-staff/>.

^{ix} Roczen, N., Wubamlak, E., Vieluf, S., & Rožman, M. (2020). Development of the assessment for use in evaluation of the HAND in HAND programme. In A. Kozina (ed.), *Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe - Relationships matter*. Berlin: Verlag Dr. Kovač.

^x Rožman, M., Roczen, N., & Vieluf, S. (2020). Evaluation of the HAND in HAND programme: Results from questionnaire scales. In A. Kozina (ed.), *Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe - Relationships matter*. Berlin: Verlag Dr. Kovač.

- ^{xi} Vieluf, S., Denk, A., Rožman, M., & Roczen, N. (2020). How do the participants evaluate the HAND in HAND programme? Results of semi-structured focus group interviews. In A. Kozina (ed.), *Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe - Relationships matter*. Berlin: Verlag Dr. Kovač.
- ^{xii} Rasmusson, M., Oskarsson, M., Eliasson, N., & Dahlström, H. (2020). Quality assurance in the HAND in HAND project. In A. Kozina (ed.), *Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe - Relationships matter*. Berlin: Verlag Dr. Kovač.
- ^{xiii} Štremfel, U. (2020). The embeddedness of social, emotional and intercultural/ transcultural learning in European and national educational policies and practices. In A. Kozina (ed.), *Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe - Relationships matter*. Berlin: Verlag Dr. Kovač.
- ^{xiv} Štremfel, U., Vršnik Perše T., & Mlekuž, A. (2020). Mainstreaming social, emotional, intercultural/transcultural learning in European national educational policies and practices: The way forward. In A. Kozina (ed.), *Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe - Relationships matter*. Berlin: Verlag Dr. Kovač.
- ^{xv} European Commission (2018a). Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/guidelines_policy_experimentations_0.pdf.
- ^{xvi} European Commission (2018b). Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/annex_to_the_guidelines_0.pdf.
- ^{xvii} Collaborative for Academic, Social and Emotional Learning (2013). *The 2013 CASEL Guide: Effective social and emotional learning programs-pre-school and elementary school edition*. Chicago, IL: Author.
- ^{xviii} Nielsen, B. L. (2020). Implementing the HAND in HAND programme for school staff and students. In A. Kozina (ed.), *Social, emotional and intercultural competencies for inclusive school environments across Europe - Relationships matter*. Berlin: Verlag Dr. Kovač.
- ^{xix} Cefai, C., Bartolo P. A., Cavioni, V., & Downes, P. (2018). *Strengthening social and emotional education as a core curricular area across the EU. A re-view of the international evidence, NESET II report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- ^{xx} Health Care Act (Official Gazette of Republic Croatia, No. 70/2012, No. 144/2012, No. 121/2003, No. 121/2003).
- ^{xxi} Nacionalna strategija za poticanje čitanja [National Strategy for the Promotion of Reading]. (2017) Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.
- ^{xxii} Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije [Strategy on education, science and technology] (2014). Zagreb: Hrvatski Sabor.

- ^{xxiii} Nacionalni kurikulum za osnovnoškolski odgoj i obrazovanje: Prijedlog [National Curriculum for elementary school education: Proposal]. (2016). Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
- ^{xxiv} Spajić–Vrkaš, V., Rajković, M., & Rukavina, I. (2014). Eksperimentalna provedba Kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja. Zaključci i preporuke [Experimental Implementation of the Curriculum for Civic Education]. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske.
- ^{xxv} Undervisningsministeriet (2009). Faghæfte 47. Elevernes alsidige udvikling. Retrieved from: <https://www.emu.dk/modul/elevernes-alsidige-udvikling>.
- ^{xxvi} Bekendtgørelse af lov om folkeskolen [Announcement of law on elementary school section] (2017). Retrieved from: <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2017/1510>.
- ^{xxvii} Undervisningsministeriet (2017). Trivsel hos eleverne i folkeskolen, Resumé. URL. Retrieved from: <https://www.emu.dk/sites/default/files/Notat%20-%20trivselsm%C3%A5ling%202017%20%281%29.pdf>.
- ^{xxviii} Juul, J., & Jensen, H. (2017). Relational Competence. Towards a New Culture of Education. Windberg: Mathias Voelchert GmbH Verlag.
- ^{xxix} Jensen, E., Skibsted, E. B., & Christensen, M. V. (2015). Educating Teachers Focusing on the Development of Reflective and Relational Competencies. *Education Research Policy Practice* 14(3), 201–212.
- ^{xxx} Nielsen, B. L. (2016). Evaluation of the Relational Competence Project. VIA University College. Faculty of Education and Social Studies.
- ^{xxxi} <https://mindfulness.au.dk/forskning/projekter/stressfri-hverdag-for-laererstuderende/>.
- ^{xxxii} Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI) [Organisation and Financing of Education Act]. Retrieved from: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO445>.
- ^{xxxiii} Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrtce in šole [Guidance for the Integration of Immigrant Children at Kindergartens and Schools in Slovenia]. Retrieved from: http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2015/programi/media/pdf/smernice/cistopis_Smernice_vkljucvanje_otrok_priseljencev.pdf.
- ^{xxxiv} <https://paka3.mss.edus.si/Katis/Katalogi/KATALOG1920.pdf>.
- ^{xxxv} Skolverket (2017) LGR11, Curriculum for the compulsory school, preschool class and the recreation centre, 2011 Stockholm: Skolverket retrieved 20171019 <https://www.skolverket.se/>.
- ^{xxxvi} <https://www.do.se/other-languages/english/complaints/places-you-can-contact/>.
- ^{xxxvii} <https://www.spsm.se/om-oss/english/>.
- ^{xxxviii} <https://www.skolverket.se/andra-sprak-other-languages/english-engelska>.
- ^{xxxix} <https://www.folkhalsomyndigheten.se/the-public-health-agency-of-sweden/>.